

วิเทศนโยบายการทูตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว:
ศึกษากรณีเสด็จพระราชดำเนินเยือนอินโดจีน พ.ศ. 2473

วีรวัลย์ งามสันติกุล*

บทคัดย่อ

งานวิจัยขนาดสั้นเรื่อง “วิเทศนโยบายการทูตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: ศึกษากรณีเสด็จพระราชดำเนินเยือนอินโดจีน พ.ศ. 2473” มีประเด็นสำคัญคือ บทบาทด้านการต่างประเทศของสยามในเวทีโลกอันเป็นผลผูกพันมาจากการเป็นสมาชิกร่วมก่อตั้งสันนิบาตชาติ ที่มีความสืบเนื่องและเกิดการเปลี่ยนแปลง ส่งผลต่อการแสดง “ตัวตน” ของสยามในเวทีโลก งานวิจัยขนาดสั้นนี้ให้ความสำคัญกับบทบาทของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในฐานะที่ทรงเป็น “Siam’s brand ambassadors” ที่จะสร้างและกระชับความสัมพันธ์ทางการทูตด้วยการเยือนระหว่างรัฐต่อรัฐ (state visit) อันเป็นวิธีการทูตที่สยามประสบความสำเร็จมากที่สุด

Abstract

This short research paper entitled “Foreign Policy during the Reign of King Prajadhipok: The Case of the King’s Visit to Indochina in 1930” features a major theme in Siam’s foreign relations during that time, namely the country’s role on the world arena as a consequence of it being a founding member of the League of Nations. The League membership resulted in a change in its role, especially in it having an “identity” in world affairs. The paper attaches particular importance to the role of King Prajadhipok and Queen Rambhai Barni as representing “Siam’s brand ambassadors” in developing and strengthening the country’s diplomatic relations during their state visits. This was Siam’s most successful diplomatic pursuit.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ในวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา” (เอกสารรัชกาล

* เลขานุการ สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีระ นุชเปี่ยม กรุณาให้ใช้ข้อมูลจากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง “การต่างประเทศสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว”. ในโครงการวิจัยชุด “สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ในความสนับสนุนของมูลนิธิประชาธิปไตย-รำไพพรรณี. สิงหาคม 2558. (เอกสารอัดสำเนา)

ที่ 7 เบ็ดเตล็ด บ.1.1/2) เสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 7 แห่งพระราชวงศ์จักรี ท่ามกลางกระแสแห่งวิกฤตต่างๆ ที่มีความสืบเนื่องจากรัชกาลก่อนและที่เกิดขึ้นในรัชสมัย ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ การเงินการคลัง การบริหารราชการแผ่นดิน รวมทั้งสถานะของสถาบันกษัตริย์และพระราชวงศ์ (ดูเพิ่มใน วีรวัดย์ งามสันติกุล, 2558) รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477) เป็นช่วงเวลาที่สยามต้องปรับตัวและรับมือกับสถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของโลกและวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่สำคัญ อันเป็นประเด็นที่จะนำมาศึกษาในที่นี้คือการดำเนินวิเทศนโยบายทางทูต เฉพาะกรณีการเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศอินโดจีนของฝรั่งเศส พ.ศ. 2473 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่สยามประกาศเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 1

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร (อังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย ประเทศอาณานิคมจักรวรรดิญี่ปุ่น อิตาลี และสหรัฐอเมริกา) ส่งทหารสยามร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 และได้รับชัยชนะในเวลาต่อมา เมื่อมีการประชุมเพื่อยุติภาวะสงครามระหว่างฝ่ายสัมพันธมิตรและจักรวรรดิเยอรมันที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส (Paris Peace Conference) ใน พ.ศ. 2462 นำมาซึ่งการลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพแวร์ซายส์ (Treaty of Versailles) เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2462 ส่วนหนึ่งของสนธิสัญญาคือ การก่อตั้งองค์การสันนิบาตชาติ (League of Nations) คณะกรรมการสำหรับสันนิบาตชาติ (Committee for the League of Nations) ลงความเห็นว่ายามมีคุณสมบัติที่จะลงนามในกฎบัตร (Covenant) ของสันนิบาตชาติ ในฐานะภาคีแห่งกฎบัตรนี้ คุณสมบัติดังกล่าวคือ

- 1) สยามเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงคราม
- 2) สยามได้รับเชิญให้เข้าร่วมประชุมสันติภาพปารีส ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำหรับการมีสิทธิลงนาม

และ

- 3) สยามได้รับการพิจารณาว่าเป็นรัฐ (สยามได้ประโยชน์จากข้อเรียกร้องของอังกฤษที่จะให้อินเดียร่วมลงนามในฐานะเป็นรัฐหนึ่งไม่ใช่ออาณานิคม) (“สันนิบาตชาติ”, “สนธิสัญญาแวร์ซายส์” และ Stefan Hell, 2010, p.35) ดังนั้น สยามสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับชาติต่างๆ ที่มีผลผูกพันมาตั้งแต่สนธิสัญญาเบาว์ริงและวิกฤตการณ์ปากน้ำ¹ (สุวิทย์ ชีรสาคัด, 2553 หน้า 23-41, 86-96)

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสืบเนื่องและบทบาทของสยามในเวทีโลกซึ่งเป็นผลผูกพันมาจากการเป็นสมาชิกร่วมก่อตั้งสันนิบาตชาติยังคงดำรงอยู่ ที่สำคัญยิ่งคือ การแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค (โปรดดูเพิ่มใน ชีระ นุชเปี่ยม, 2554) และการแสดง “ตัวตน” ของสยามให้

¹ หรือวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เมื่อฝรั่งเศสนำเรือรบโกเมต์ (Comète) และแองกอสตองต์ (Inconstant) แล่นเข้ามาตามลำน้ำเจ้าพระยา ในช่วงเย็นวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436 เกิดการปะทะกับฝ่ายไทยที่ป้อมพระจุลจอมเกล้า สถานการณ์การรบนำไปสู่การที่สยามต้องยอมทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศสในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 สยามต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมดรวมเป็นพื้นที่ 143,000 ตารางกิโลเมตรและต้องยอมตามข้อเรียกร้องอื่นๆ ของฝรั่งเศสอีกหลายประการ.

ปรากฏบนเวทีโลก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ทรงเป็น “Siam’s brand ambassadors” กล่าวคือ ทรงเจริญพระราชไมตรีกับนานาอารยประเทศและกระชับความสัมพันธ์ทางการทูตโดยการเยือนระหว่างรัฐต่อรัฐ (state visit) อันเป็นวิธีการทูตที่สยามประสบความสำเร็จมากที่สุด

การเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศอินโดจีน พ.ศ. 2473 มีจุดเริ่มต้นมาจากการที่นายอเล็กซองดร์ วาเรนน์ (Alexandre Varenne) ข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน (Gouverneur Général de l’Indochine) เดินทางมายังกรุงเทพฯ ในวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2469 เพื่อลงนามในอนุสัญญาสยาม-อินโดจีน (โปรดดู “Convention between French Indo-China and Siam concerning the Relations between the Two Countries” และ ธีระ นุชเปี่ยม, 2558) นับเป็นครั้งแรกหลังวิกฤตการณ์ปากน้ำที่ข้าราชการชั้นสูงของฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาในสยาม ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่เสด็จพระราชดำเนินเยือนอินโดจีนอย่างเป็นทางการเป็นการตอบแทน การเตรียมการเสด็จพระราชดำเนินเริ่มขึ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2470 ตัวแทนของฝรั่งเศสในอินโดจีนแจ้งไปที่รัฐบาลของตนว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะเสด็จฯ ไปทอดพระเนตรนครวัดเป็นการส่วนพระองค์ (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ, หน้า 56) ทางฝ่ายไทยส่งหลวงศรีวิสารวาท² และพระยาเทวาราช³ ไปเขมรในวันที่ 20-27 กันยายน พ.ศ. 2470 เพื่อสำรวจเส้นทางและที่ประทับ (เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด บ.1.4/43)

หลวงศรีวิสารวาททำ “บรรทึกรายงานการไปเมืองเขมร” (เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด บ.1.4/43) โดยละเอียด รวมถึงการสนทนากับนายเลอโฟ ข้าหลวงประจำกัมพูชา⁴ (Monsieur Le Fol Résident Supérieur du Cambodge) ในเรื่องการเตรียมการรับเสด็จ บันทึกที่หลวงศรีวิสารวาทรายงานมีประเด็นสำคัญคือ 1) ความไม่สะดวกของเส้นทาง สาธารณูปโภค และสถานที่ประทับแรม

² ต่อมาคือ พระยาศรีวิสารวาท (เทียนเลี้ยง สุนทรตระกูล: 25 กุมภาพันธ์ 2439-23 มีนาคม 2511) บุตรนายอุ้นด้อยและนางทองคำ สุนทรตระกูล รับราชการในตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ ตั้งแต่ปี 2471-2475

³ มหาเสวกตรี พระยาเทวาราช (หม่อมราชวงศ์ไผ่ มาลากุล ภายหลังใช้นามว่า ม.ร.ว.เทวาราช ป.มาลากุล: 22 กรกฎาคม 2432-22 กุมภาพันธ์ 2510) บุตรพลเรือโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจจรจรัสวงศ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ และ หม่อมสุ่น รับราชการในตำแหน่งสมุหพระราชพิธี

⁴ ฝรั่งเศสปกครองอาณานิคมอินโดจีน แบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ข้าหลวงใหญ่ประจำอินโดจีน (Gouverneur Général de l’Indochine) กำกับดูแลอาณานิคมทั้งหมดคือ ลาว กัมพูชา ดังเกี๋ย และอันนัม โดยข้าหลวงใหญ่จะประจำอยู่ที่ไซ่ง่อน ข้าหลวงประจำการ (Résident Supérieur) กำกับดูแลแต่ละพื้นที่ เช่น ข้าหลวงประจำอันนัม ข้าหลวงประจำดังกี๋ย และข้าหลวงประจำจังหวัด (Résident) เช่น ข้าหลวงประจำจังหวัดพระตะบอง

2) การที่สยามไม่มีโทรเลขไปแสดงความเสียใจในการสวรรคตของกษัตริย์กัมพูชา⁵ และแสดงความยินดีในการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์องค์ใหม่⁶ ดังความว่า

“...วันที่ 23 กันยายน...ก่อนที่จะออกเดินทางไปในนครวัด เรลิดัง สุปริเยอรูถามเกล้ากระหม่อมว่า ถ้าไม่เป็นการ *indiscreet* เขาใครจะทราบเหตุผลในการที่กรุงสยามไม่ได้มีโทรเลขมาแสดงความเสียใจในการที่พระเจ้าศรีสวัสดิ์สิ้นพระชนม์ พระเจ้ามณีนวศัตรงเสียบพระทัย ที่มีได้รับพระราชทานพระราชโทรเลขในการที่พระเจ้าศรีสวัสดิ์สิ้นพระชนม์กับในการที่พระเจ้ามณีนวศัตรงเสียบพระทัย เรลิดัง สุปริเยอรูว่าจะเป็นเพราะลืมไปกระมัง เกล้ากระหม่อมตอบว่า เห็นจะเป็นด้วยระเบียบโปรโตคอล (*Protocol*) [พิธีการทูต-ผู้วิจัย] มากกว่า ตามธรรมเนียมพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเอกราชย่อมไม่มีการติดต่อพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่ในอารักขาของประเทศอื่น เรลิดัง สุปริเยอรูตอบว่า ถ้าไม่ใช่การลืมแล้ว ก็จะเป็นปัญหาสำคัญมาก...เกล้ากระหม่อมตอบว่าเมื่อเอมเปอเรอญวนสิ้นพระชนม์ รัฐบาลสยามก็ดูเหมือนไม่ได้แลกเปลี่ยนโทรเลขกับผู้สำเร็จราชการอินโดจีนเลย กับทั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จสวรรคตก็ดูเหมือนไม่มีโทรเลขทางกรุงเขมรถูกกัน...” (อักษรวิธีตามต้นฉบับ) (เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด บ. 1.4/43)

ในส่วนที่เกี่ยวกับการเตรียมการรับเสด็จนั้น ที่ประทับแรมทั้งที่นครวัดและเสียมราฐ ยังไม่สะดวกสำหรับจะรับรองคณะ กล่าวคือ นครวัดมีบังกะโล จำนวน 21 ห้อง กำลังสร้างใหม่อีก 5 ห้องซึ่งจะแล้วเสร็จในไม่ช้า และในเวลากลางคืนมี “สุนัขหอน” ที่เสียมราฐ ข้าหลวงต้องอาศัยอยู่ชั่วคราวในตึกที่สร้างให้ช่วยพักอาศัย ในบริเวณเดียวกันมีตึกเล็กๆ ชั้นเดียว เป็นที่ทำการของพนักงานท้องที่ ถ้าจะเสด็จประทับแรมที่นี่มีเพียงตึกเล็กๆ ที่สร้างคล้ายกับบ้านของข้าหลวง จัดไว้สำหรับหมอฝรั่งเศส ซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จ ไม่มีเครื่องเรือน และที่เสียมเรียบยังไม่มีไฟฟ้า (เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด บ.1.4/43)

ท่าทีของฝรั่งเศสแสดงออกอย่างชัดเจนที่ทำให้การเยือนอินโดจีนเกิดขึ้น ดังปรากฏในโทรเลขของนายวาเรนน์ ข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน ลงวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2470 ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม ว่า “ฯพณฯ คงจะยินดีเช่นเดียวกันกับ [นายWilden] อัครราชทูตของเรที่กรุงเทพฯ และตัวข้าพเจ้าเอง เนื่องจากการเสด็จประพาสครั้งนี้จะเป็นการกระชับความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างสยามกับอินโดจีน และเป็นไปตามเจตนารมณ์ของข้อตกลงทางการทูตหลายฉบับที่ได้กระทำไว้ก่อนหน้านี้” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 59) ดังนั้น เมื่อสยามแสดงท่าทีต่อกรณีกษัตริย์กัมพูชาซึ่งเป็นประเด็นละเอียดอ่อนทางการทูต ในโทรเลขฉบับเดียวกันนายวาเรนน์ได้เสนอหมายกำหนดการ 2 แบบคือ

⁵ คือ พระบาทสมเด็จพระศรีสุวดี (นักร้องศรีสุวดี: 7 กันยายน 2383-9 สิงหาคม 2470) พระราชโอรสในสมเด็จพระศรีสุวดี (นักร้องศรีสุวดี) และพระปิโยพระบรมอัครราชกุมาร (นักร้องศรีสุวดี)

⁶ คือ พระบาทสมเด็จพระศรีสุวดี มณีนวศัตรงเสียบพระทัย (สมเด็จพระศรีสวัสดิ์สิ้นพระชนม์: 21 ธันวาคม 2414-24 เมษายน 2484) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระศรีสุวดี (นักร้องศรีสุวดี) และพระวรวราชนิ (วัน)

“...หนึ่ง เสด็จเป็นการส่วนพระองค์อย่างเรียบง่ายโดยทางบก ประทับที่นครวัดเป็นเวลา 10 วัน และเสด็จกลับเส้นทางเดิม หรือ สอง ใช้หมายกำหนดการเดียวกันกับในตอนต้น แต่เพิ่มเติมการเสด็จประพาสกรุงไซ่ง่อนอย่างเป็นทางการเป็นเวลาสามวัน เรือพระที่นั่งมหากักริจะรออยู่ที่นั่นเพื่อรับเสด็จกลับกรุงเทพฯ...” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 59)

ฝรั่งเศสไม่ปรารถนาที่จะสร้างความยากลำบากให้กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันจะส่งผลให้ไม่เสด็จประพาสอินโดจีน ข้าหลวงใหญ่อินโดจีนยังเน้นย้ำเรื่องนี้โดยส่งโทรเลข ลงวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2470 ถึงนายวิลดิง (Wilden) อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ “การเสด็จประพาสครั้งนี้จะเป็นการบรรลุเป้าหมายสูงสุด ตามนโยบายที่ท่าน [อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ] และข้าพเจ้าได้ทำ ความตกลงกับรัฐบาลสยามไว้” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 60) นายวิลดิงยังย้ำความสำคัญเรื่องนี้ในหนังสือลงวันที่ 15 กรกฎาคม ปีเดียวกัน ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศที่กรุงปารีส เรื่อง “หมายกำหนดการเสด็จประพาสอินโดจีนของกษัตริย์สยาม” ความว่า

“ความมั่นคง [ที่เกิดจากสัมพันธไมตรีอันดีระหว่างสยามกับอินโดจีน] นี้ ไม่อาจประเมินค่าได้ และเราจะต้องสำนึกขอบคุณนาย Pila ก็เป็นท่านผู้นี้เองก่อนจะพ้นจากตำแหน่งได้เสนอแนะต่อเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ [สยาม] ช่องทางที่จะดำเนินการเรื่องการเสด็จประพาสอินโดจีนของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว... คงต้องยอมรับเหตุผลของข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีนด้วยเช่นกัน เมื่อได้ทูลขอให้กษัตริย์สยามทรงเห็นพ้องที่จะเสด็จเยี่ยมเยียนกษัตริย์สิสุวัตถ์บนเส้นทางผ่าน ข้าพเจ้าเห็นว่าการดำเนินการเช่นนี้เป็นเรื่องปกติและสอดคล้องกับธรรมเนียมปฏิบัติโดยทั่วไปจนข้าพเจ้าเห็นว่าจะให้ทางนี้รับหลักการได้โดยง่าย สำหรับเรื่องนี้ นาย Coedès ซึ่งเป็นผู้รู้ดีทั้งเรื่องสยามและกัมพูชามากกว่าใครๆ ได้เคยกล่าวเตือนไว้แล้วว่าข้าพเจ้าจะเผชิญกับปัญหานานัปการ ข้าพเจ้าเผชิญกับ “การปฏิเสธอย่างเป็นทางการ” จากอภิรัฐมนตรีสภา ซึ่งจัดประชุมเพื่อพิจารณาเรื่องนี้โดยเฉพาะ ปัญหาสำคัญในเรื่องนี้คือท่าทีของสยามต่อกษัตริย์กัมพูชาดังได้กล่าวแล้ว ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงความทรงจำเกี่ยวกับอดีตที่เพิ่งผ่านไปไม่นานนัก อันเป็นความบาดหมางเรื่องดินแดนกับฝรั่งเศส” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 62-63)

ท่าทีของฝ่ายสยามต่อกรณีกษัตริย์กัมพูชา นั้น มีประเด็นเกี่ยวกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ชาติ แม้ว่าสมเด็จพระมุนีวงศ์จะได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชาแล้ว ท่าทีของสยามก็ไม่เปลี่ยนแปลง ดังปรากฏในหนังสือของพันโทลาโปมาเรด (Lapomarede) ผู้ช่วยทูตทหารฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ลงวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2470 (ไม่ทราบชื่อผู้รับ)

“พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว...ยังคงโปรดปรานเราอยู่ พระองค์ยังทรงเก็บความทรงจำที่ดีที่ได้ทรงใช้ชีวิตท่ามกลางพวกเรา พระองค์ทรงโปรดปรานและทรงปรารถนาที่จะเอาใจใส่ชาวฝรั่งเศส ท่านก็ทราบแล้ว ข้าพเจ้าเองได้รับความเอาใจใส่

เป็นอย่างดี แต่ต้องไม่ลืมว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นชาวสยาม และ ความขัดแย้งใน ค.ศ. 1893 [เหตุการณ์ ร.ศ. 112-ผู้เขียน] ยังไม่นานพอที่ผู้คนร่วม สมัยจะล้มหายตายจากไปทั้งหมดแล้ว อีกทั้งบรรดาพระปิตุลาของพระองค์ก็ยังคงอยู่ใน อภิรัฐมนตรีสภาเพื่อรื้อฟื้นความทรงจำของพระองค์ในเรื่องนี้ แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่าง ฝรั่งเศสกับสยามจะมีลักษณะที่เป็นมิตร แต่เราก็พบกับการโจมตีที่ไม่สิ้นสุด ที่สยาม คน ในอารักขาของเราถูกมองว่าเป็นอดีตเจ้าประเทศราชที่ทรยศต่อกษัตริย์ของพวกเขา ไม่มี ทางที่สยามจะทำอะไรให้เราโดยไม่มีข้อต่อรอง... เรื่องการเสด็จประพาสนครวัดที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเมื่อเร็วๆ นี้ ทางสถานอัครราชทูตก็ได้ช่วย เจรจาเพื่อจัดให้มีการพบปะกันกับกษัตริย์พระองค์ก่อน (ถึงแก่พิราลัยแล้ว) ของกัมพูชา ใ้ได้รับการปฏิเสศโดยสิ้นเชิง และ... อย่างมีเหตุผลด้วย — อาจเป็นไปได้ที่กษัตริย์สยามจะทรง มีท่าทีอะลุ่มอล่วยมากกว่านี้ หากพระองค์เป็นอิสระจากการครอบงำของพระราชวงศ์ แต่ แท้จริงแล้ว ความรู้สึกยังไม่เปลี่ยนแปลง และท่าทีที่ชัดเจนของพระองค์ยังทำให้เราไม่อาจ หวังได้เลย...” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 64)

ในที่สุดแล้ว การดำเนินการและการเจรจาเพื่อให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระ ราชดำเนินเยือนอินโดจีนของฝรั่งเศสในครั้งนี้อยู่ถึงชั่วคราว ดังปรากฏในพระบรมราชวินิจฉัยของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2470 ว่า

“เมื่อมีเรื่องขลุกลั่นขึ้น และที่ทางจะไปอยู่ก็ไม่มีเหมาะคั่งนี้ ก็ควรจะตอบไปได้ว่า การ เสด็จนครวัดนั้นเปนอันงดชั่วคราว... ส่วนเรื่องโทรเลขเรื่องพระเจ้าศรีสวัสดิ์สิ้นพระชนม์ นั้นยังเห็นว่าเราทำถูกแล้วที่ไม่มีโทรเลขไป ที่เจ้านายบางพระองค์มีไป เพราะทรงรู้จัก พระองค์มณีนวาศ แต่ฉันไม่รู้จักเลย” (เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด บ.1.4/43)

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสยังคงยืนยันที่จะรักษาพระเกียรติกษัตริย์เขมร พร้อมๆ กับความพยายาม ดำเนินการโครงการเสด็จพระราชดำเนินเยือนอินโดจีน นายองรี (Monsieur Charles Arsène Henry) อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำสยาม มีหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (Monsieur A. Briand) ลงวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2471 เรื่อง “การเสด็จประพาสอินโดจีนของ กษัตริย์สยาม” ว่า

“...ถ้าหากกษัตริย์สยามทรงยืนยันอย่างที่เป็นอยู่ ที่จะไม่ปฏิบัติต่อกษัตริย์มณีนวาศในฐานะ กษัตริย์ เราจะต้องพยายามระมัดระวังไม่ให้กษัตริย์ทั้งสองได้ทรงพบกัน เนื่องจากจะเป็น การไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องอันตรายที่กษัตริย์สยามจะเสด็จผ่าน กัมพูชาโดยมิได้เสด็จไปทรงเยี่ยมเยียนกษัตริย์กัมพูชา ผลที่ตามมาในท่าทีของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จะเป็นว่าไม่เสด็จประพาสนครวัด พระราช ประสงค์ที่จะเสด็จประพาสนครวัดของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่อาจทำให้ เราเห็นความสำคัญมากไปกว่าเกียรติภูมิของกษัตริย์ภายใต้อารักขาของเราและตัวของ

กษัตริย์ได้อารักขาของเราเอง ในเรื่องนี้เราจะต้องไม่อ่อนข้อเป็นอันขาด...การเสด็จส่วนพระองค์จะไม่สำคัญเท่ากับการเสด็จประพาสไปชองนออย่างเป็นการ และหากเสด็จผ่านกัมพูชา ก็ต้องคำนึงถึงพระเกียรติของกษัตริย์มูณังด้วย...” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 77-78)

ฝรั่งเศสกระตือรือร้นอย่างยิ่งที่จะให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าเสด็จเยือนอินโดจีนอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะเสด็จไปชองนอ ดังนั้น ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2472 นายอองรี อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำสยามนำโครงการเสด็จประพาสของข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีนถวายเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปathy โดยเสนอเส้นทางเสด็จกรุงเทพฯ-ชองนอ และเสด็จกลับทางทะเล สยามจัดประชุมเรื่องนี้ในอีก 2 เดือนต่อมา ผลคือ ฝรั่งเศสไม่ยอมรับหมายกำหนดการของสยาม ท่าทีของนายอองรี แสดงชัดเจนในรายงานที่ส่งไปยังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2472 เรื่อง “การเสด็จประพาสอินโดจีนของกษัตริย์สยาม” ว่า “...อาจจะเป็นการเปล่าประโยชน์ที่จะให้กษัตริย์มูณังเสด็จไปชองนอ โดยที่กษัตริย์สยามอาจจะเสด็จจากชองนอไปนครวัดโดยตรง ณ ที่นั่น กษัตริย์กัมพูชาจะเข้าเฝ้ากษัตริย์สยาม และพระองค์จะเสด็จไปทรงเยี่ยมเยียนกษัตริย์กัมพูชาเป็นการตอบแทนในวันเดียวกัน...” อัครราชทูตยังย้ำด้วยว่า “...ความแตกต่างทางฐานะดังกล่าวที่ปรากฏอย่างชัดเจนในโคชินจีนและทั่วโลกจะต้องไม่ปรากฏในดินแดนของกัมพูชา ซึ่งขอย้ำอีกครั้งว่า กษัตริย์มูณังเป็น ‘เจ้าเหนือหัว’ สำหรับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์...” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 79) อย่างไรก็ตาม อัครราชทูตยังยืนยันเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินเยือนครั้งนี้ ว่า

“...ข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่า การเสด็จประพาสครั้งนี้เป็นสิ่งพึงปรารถนาเป็นอย่างยิ่ง ถ้าจะเป็นเครื่องแสดงถึงความสัมพันธ์อันดีและความไว้วางใจระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินโดจีนอย่างชัดเจน แต่จะเป็นเรื่องไม่น่าสนใจเลยและน่าเสียดายด้วยซ้ำตามความคิดของข้าพเจ้า ถ้าเรื่องนี้ถูกใช้เพื่อสร้างความเหนือกว่าของสยามเหนือดินแดนทั้งหมด หรือส่วนหนึ่งของจังหวัดอินโดจีน...” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 80)

การเจรจาผ่านไป จนกระทั่งในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2472 อัครราชทูตฝรั่งเศสมีหนังสือไปถึงข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน ลงวันที่ 24 ตุลาคม เรื่อง “การเสด็จประพาสอินโดจีนของกษัตริย์สยาม” สรุปหมายกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินเยือนอินโดจีนในส่วนที่เกี่ยวกับกษัตริย์กัมพูชา ดังนี้

“...ระหว่างที่กษัตริย์สยามประทับอยู่ที่ชองนอนั้น กษัตริย์กัมพูชา ซึ่งเสด็จมาโดยบังเอิญ จะเข้าเฝ้าที่นั่น หลังจากนั้นสองสามวัน กษัตริย์สยามจะเสด็จเป็นการส่วนพระองค์ไปยังกรุงพนมเปญ เรลิดังต์ สุปรียเออร์แห่งฝรั่งเศสและอัครมหาเสนาบดีจะเป็นผู้ถวายการต้อนรับ เมื่อเสด็จมาถึงท่าเทียบเรลิดังต์ สุปรียเออร์ อันเป็นที่ประทับในคืนนั้น หลังจากนั้นจึงจะเสด็จไปยังพระราชวังกัมพูชา อาจจะเป็นวันเดียวกันหรือวันรุ่งขึ้นตามแต่จะสะดวก เพื่อทรงเยี่ยมตอบกษัตริย์มูณังและเสวยพระกระยาหารค่ำ ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของกษัตริย์มูณัง สำหรับการเสด็จกลับเรลิดังต์ สุปรียเออร์และอัครมหาเสนาบดี

จะเป็นผู้ส่งเสด็จ...ที่เมืองเว้เนื่องจากจักรพรรดิแห่งอันนัมไม่อยู่ จึงไม่มีปัญหาพิธีการทูตใดๆ เกิดขึ้น” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 82)

จากนั้นในปลาย พ.ศ. 2472 จึงเริ่มจัดทำหมายกำหนดการอย่างละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดให้มีพระราชปฏิสันถารด้วยภาษาฝรั่งเศสระหว่างกษัตริย์ 2 พระองค์ และทรงปฏิบัติต่อกันในฐานะกษัตริย์ที่เท่าเทียมกัน เมื่อหมายกำหนดการลงตัวแล้ว ฝ่ายสยามเริ่มเตรียมการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระทรวงการต่างประเทศได้จัดเตรียมและวางโครงการเสด็จฯ ให้อนุโลมตามระเบียบการเสด็จพระราชดำเนินเยือนสิงคโปร์ ชาว และบาห์ลี (วันที่ 25 กรกฎาคม-11 ตุลาคม พ.ศ. 2472, ดูเพิ่มใน วีรวัลย์งามสันติกุล, 2559 หน้า 127-151) หมายกำหนดการคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีจะเสด็จพระราชดำเนินออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2473 ระหว่างเวลา 07.25-08.32 น. ตามพระฤกษ์ที่โหรคำนวณ และมีกำหนดระยะเวลาเสด็จประพาส 1 เดือน (เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด 1.4/27) ในวันที่ 21 มีนาคม 2472 พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปathy เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ทรงมีหนังสือที่ ก.437/30876 ถึงเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ พร้อมแนบกำหนดการทั้งภาษาไทยและอังกฤษ ซึ่งได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทอดพระเนตร และทรงพระราชดำริเห็นชอบแล้ว กำหนดการดังกล่าวไม่ปรากฏว่ามี “การพบกันของกษัตริย์ 2 พระองค์” (“กำหนดการเสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศอินโดจีน พระพุทธศักราช 2473” ใน เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด 1.4/27) ในเอกสารแฟ้มเดียวกัน ก่อนการเดินทางเพียงไม่กี่วัน พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปathy เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ทรงมีหนังสือที่ ก.3/204 ลงวันที่ 4 เมษายน พ.ศ.2473 ถึงเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ “ส่งมอบกำหนดการอย่างละเอียดสำหรับการเสด็จพระราชดำเนินประพาสอินโดจีนทั้งภาษาไทยและอังกฤษ” ซึ่งในกำหนดการฉบับนี้ปรากฏรายละเอียดว่า “...วันพุธที่ 30 เมษายน เวลา 9 นาฬิกา เสด็จฯ ถึงไซ่ง่อน เวลา 12 นาฬิกา เสด็จพระกระยาหารกลางวันอย่างเรียบง่าย ที่วังผู้สำเร็จราชการ เวลาบ่าย พระเจ้ากรุงกัมพูชาเฝ้าฯ แล้วเสด็จประพาสบ้านเมือง...” (เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด 1.4/27) อย่างไรก็ตามเมื่อเสด็จพระราชดำเนินแล้ว หมายกำหนดการเปลี่ยนแปลงไป กษัตริย์ 2 พระองค์ทรงพบกันโดยบังเอิญที่วังข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน ซึ่งจัดไว้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในวันที่ 3 พฤษภาคม ดังจะกล่าวต่อไป

ข้อมูลการเสด็จพระราชดำเนินดังจะกล่าวต่อไปในที่นี้มาจาก จดหมายเหตุรายวันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศอินโดจีน พ.ศ. 2473 หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล ทรงเรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวาย สรุปรูปสารัตถะสังเขป ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี มีเรือหลวงรัตนโกสินทร์ (ร.ล. รัตนโกสินทร์) เป็นเรือคุ้มกันออกจากท่า ราชนาวีสัญญะ ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2473 พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชบริพารในกระบวนเสด็จ ประกอบด้วย นายพลเอก เจ้าพระยาพิชเชนทรโยธิน (อุ่ม อินทรโยธิน) สมุหราช

ของครักษ์ มหาเสวกตรี หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล ราชเลขานุการ นายพลเรือตรี หม่อมเจ้าถาวร มงคลวงศ์ ไชยันต์ แพทย์ประจำพระองค์ มหาเสวกตรี พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (เตี้ยม บุนนาค) กรมวัง นายพลเรือตรี พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน) ผู้บัญชาการเรือพระที่นั่งมหาจักรี นาวาเอก พระยาปริชาชล ยุทธ (วัน จารุภา) ผู้บังคับการเรือพระที่นั่งมหาจักรี คุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดา (นิศย หุตะสิงห์) นางสนองพระโอษฐ์ คุณวรนันต์ บุนนาค นางพระกำนัล นายนาวตรี หลวงวุฒิวาริธ (วุฒิ สุทธิบุตร) และนายพันตรี หลวงศิลปศาสตร์าคม (ภักดิ์ เกษสำลี) ราชของครักษ์ประจำ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุ วัตรจาดุรนต์ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต (พระ ราชโอรสบุญธรรม) หม่อมเจ้าสีดาคำรวง สวัสดิวัฒน์ หม่อมเจ้าอัมมา จักรพันธ์ รongเสวกเอก หม่อม ราชวงศ์สมัคสมาน กฤดากร และข้าราชการบริพารปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ อีกจำนวนหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็น ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร และเป็นประธานทั้งอภิรัฐมนตรีสภา และเสนาบดีสภา (“ประกาศการรักษา พระนครเวลาเสด็จประพาสประเทศอินโดจีน พ.ศ.2473” ใน เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด 1.4/27)

วันที่ 7-12 เมษายน: น่านน้ำไทย

เรือพระที่นั่งและกระบวนเสด็จออกจากท่าราชวรดิษฐ์ตรงไปหัวหิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ประทับแรม ณ พระราชวังไกลกังวล พระราชทานพระราช วโรกาสให้บุคคลต่างๆ เข้าเฝ้า

วันที่ 13-14 เมษายน: เกาะปูโลโอปี-แหลมแซงต์ยาคส์ (Cap St.Jacques)⁷-ช่วงอ่อน

เรือพระที่นั่งแล่นผ่านเกาะปูโลโอปี อ้อมแหลมฉนวนไปยังเกาะปูโลคอนดอร์ (Poulo Condore)⁸ ตรงไปยังแหลมแซงต์ยาคส์ เข้าสู่แม่น้ำโดไน (Dong Nai หรือ Donnai) เวลาเช้า วันที่ 14 เรือพระที่นั่งถึงนาเบ (Nhabé) พันโทมอริส ว็องต์ (Lt Col Maurice Viant) พร้อมด้วยนายเอลี เจนิส (Elie Genis) กองสกลิตติมศักดิ์ประจำช่วงอ่อน พระยาศรีสยามกิจ และนาย ประแดร์ นิเกต์ ที่ล่องหน้ามาคอยรับเสด็จฯ กับนายโรแซร์ กาโร (Roger Garreau) เจ้าพนักงานพล เรือขึ้นบนเรือพระที่นั่งขณะเรือผ่านท้องที่นี้ ร.ล. รัตนโกสินทร์ ยิงปืน 21 นัดเป็นการคำนับชาติ ป้อม กองทหารบก ซึ่งอยู่ริมฝั่งด้านซ้ายยิงตอบ 21 นัดโดยปืนใหญ่ 3 กระบอก เครื่องบินน้ำลำหนึ่งบินมารับ เสด็จฯ ส่วนอีกหลายลำร่อนอยู่เหนือลำน้ำเวียนมาใกล้ๆ เรือพระที่นั่ง เมื่อเรือพระที่นั่งแล่นผ่านเรือสินค้าที่ จอดอยู่หรือที่แล่นสวนมาก็ดี ต่างเปิดหูดควายคำนับ เรือพระที่นั่งเปิดหูดตอบตามธรรมเนียม

⁷ ปัจจุบันคือ หวงเตา (Vung Tau) เมืองชายทะเลจังหวัดบารีเย-หวงเตา (Baria-Vung Tau) ในเวียดนามใต้

⁸ ชาวเวียดนามเรียกว่า กงเซน (Con Son) เป็นหนึ่งในหมู่เกาะกงเตา (Con Dao) สมัยอาณานิคมเป็นที่คุมขังนักโทษที่เป็นพวก ปฏิวัติต่อต้านระบอบปกครองอาณานิคมฝรั่งเศส

วันที่ 14 เมษายน เวลา 10.00 น. นายปาสกีเอร์ (P.A. Pasquier) ข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน นายชาร์ลส์ อาร์แซน อองรี (Charles Arsène Henry) อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำสยาม และข้าราชการฝรั่งเศสอื่นๆ ฝ่าทูลละอองธุลีพระบาทบนเรือพระที่นั่ง เมื่อเรือพระที่นั่งใกล้ถึงท่าริโกลต์ เดอเจนนูยี (Qai de Rigault de Gennouilly นายพลเรือที่บุกโจมตีเวียดนามตอนใต้ในช่วง พ.ศ. 2401-2405) เรือรบที่จอดอยู่ใกล้ๆ ทำยิงปืนถวายเป็นจำนวน 21 นัด เรือสินค้าเปิดหัวควงรับเสด็จซึ่งแซ่เรือต่างๆ ที่อยู่บริเวณนี้ตกแต่งด้วยธงราวสวยงามรับเสด็จ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จลงสู่ประทับเสด็จ ปืนใหญ่ 2 กระบอกที่เตรียมมาตั้งอยู่ใกล้ๆ ยิงถวายเป็นจำนวนอีก 21 นัด แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติฝรั่งเศส ที่ทำเรื่อนายกเทศมนตรีเมืองไซ่ง่อน ข้าราชการฝรั่งเศส และบุคคลสำคัญอื่นๆ รอรับเสด็จ ทางการฝรั่งเศสจัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ประทับรถยนต์พระที่นั่ง พร้อมด้วยข้าหลวงใหญ่และข้าราชการบริพาร ไปยังวังข้าหลวงใหญ่ ซึ่งจัดเป็นที่ประทับในระหว่างเสด็จไซ่ง่อน แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี และบรรเลงเพลงชาติฝรั่งเศส จากนั้นเสด็จฯ ตรวจกองทหารเกียรติยศ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่บุคคลต่างๆ

เวลา 16.30 น. เสด็จประพาสเมืองใกล้เคียง ทอดพระเนตรสวนผลไม้และพืชพันธุ์ต่างๆ เช่น อ้อย ยาสูบ มันสำปะหลัง แตงโมและข้าว ซึ่งเป็นการปลูกพืชหมุนเวียน (rotation of crops) เมื่อเสด็จฯ ถึงเมืองตุ้ยหมก (Thudaumot)⁹ ราษฎรจัดชুমรับเสด็จ มีข้อความ “Honneur à Leurs Majestés le Roi et la Reine de Siam” และคอยชมพระบารมีจำนวนมาก เสด็จเยี่ยมโรงเรียนเพาะช่าง เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเมืองและผู้บริหารโรงเรียนเฝ้ารับเสด็จ โรงเรียนนี้รับเด็กชายเวียดนามอายุตั้งแต่ 10 ขวบ สอนวิชาช่างต่างๆ เช่น ทำเครื่องเรือน แกะไม้ เขียนรูป และประดับมุก ช่วงใกล้ค่ำเสด็จฯ ไปเมืองเบียนหัว (Bien Hoa เบียนหัว) ทอดพระเนตรโรงเรียนเพาะช่างอีกแห่งหนึ่ง มีลักษณะเดียวกับที่ตุ้ยหมก สอนวิชาหล่อ ปั้น และเคลือบ เด็กนักเรียนผลิตผลงานได้งดงาม จากนั้น เสด็จฯ กลับวังข้าหลวงใหญ่ เสวยพระกระยาหารค่ำพร้อมกับข้าหลวงใหญ่และข้าราชการบริพาร

วันที่ 15-19 เมษายน: ไซ่ง่อน-เนี้ยตริง

วันที่ 15 เมษายน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินพร้อมกับข้าหลวงใหญ่ ทรงวางพวงมาลา ณ อนุสาวรีย์ทหารฝรั่งเศสและเวียดนามที่เสียชีวิตในสงครามโลกครั้งที่ 1 จากนั้นเสด็จไปยังสโมสรทหาร มีนายทหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนรวมทั้ง พันเอกแรงค์ (Colonel Rinck) ผู้บังคับการทหารปืนใหญ่แห่งอินโดจีน ซึ่งเคยอยู่

⁹ เมืองทูฮ่าโมต (Thu Dau Mot) เมืองหลักของจังหวัดบิ่นห์เซือง (Binh Duong)

โรงเรียนทหารแซงต์ซีร์ (St Cyr)¹⁰ ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบบังคมทูลในนามของสโมสร ทรงมีพระราชดำรัสตอบเป็นใจความสั้นๆ ว่า ไม่ลืมความเก่าแก่เมื่อครั้งเป็นนักเรียนทหารในฝรั่งเศส พระราชดำรัสนี้สร้างความประทับใจให้แก่บรรดานายทหารที่เฝ้าอยู่เป็นอันมาก ความตอนหนึ่งของพระราชดำรัสมีดังนี้

“ข้าพเจ้ารู้จักประเทศฝรั่งเศส มิใช่ในฐานะนักท่องเที่ยวที่เดินไปตามบูลเลอว์วาร์ดสายใหญ่ๆ และเป็นลูกค้าของภัตตาคารที่คิดราคา 150 ฟรังก์ต่อคน ข้าพเจ้ารู้จักประเทศฝรั่งเศสทั้งที่เป็นต่างจังหวัดและซานเมือง ข้าพเจ้าเป็นหนี้บุญคุณแก่ท่านในเรื่องเหล่านี้ เป็นหนี้บุญคุณต่อกองทัพอากาศ ต่อคณะนายทหารฝรั่งเศสที่ข้าพเจ้าเป็นส่วนหนึ่งอยู่ระหว่างที่ข้าพเจ้าศึกษาอยู่ที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบกเป็นเวลาสองปี ข้าพเจ้าไม่เพียงแต่ได้เพิ่มพูนความรู้ทางทหารเท่านั้น แต่ยังได้เรียนรู้โดยเฉพาะวิธีการทำงานอีกด้วย วิธีการทำงานดังกล่าวช่วยในการปฏิบัติหน้าที่พระมหากษัตริย์ของข้าพเจ้า และหากข้าพเจ้าสามารถให้คำแนะนำแก่ผู้ที่ สักวันหนึ่งจะถูกเรียกให้มาคุมชะตากรรมของประชาชนแล้ว ข้าพเจ้าจะบอกพวกเขาว่า จงไปศึกษาวิธีการอันนี้ จดจำมา และนำมาเอามาใช้...” (เอกสารขึ้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 98)

เวลา 16.30 น. ทอดพระเนตรพิพิธภัณฑน์บลองชาร์ด เดอ ลา บรอสส์ (Musé Blanchard de la Brosse) (ปัจจุบันคือ “พิพิธภัณฑน์ประวัติศาสตร์เวียดนาม (Museum of Vietnamese History) จัดแสดงประวัติศาสตร์ ศิลปวัตถุ และโบราณวัตถุของชาติต่างๆ ในเอเชีย จากนั้นเสด็จพระราชดำเนินไปยังสวนดอกไม้และสวนสัตว์ เสด็จฯ ไปยังเมืองเจอะหลิน (Cholon) และทอดพระเนตรโรงพยาบาล

เวลา 20.30 น. ณ สวนวังข้าหลวงใหญ่ที่ประทับ ข้าหลวงใหญ่จัดงานสโมสรสันนิบาตถวายการต้อนรับอย่างเป็นทางการและยิ่งใหญ่ ข้าหลวงใหญ่กราบบังคมทูลแสดงความยินดีในการเสด็จฯ ประพาสอินโดจีนและหวังว่าสัมพันธภาพจะสนิทยิ่งขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสชอบใจในการรับรอง ในงานเลี้ยงรับรองนี้ จัดการแสดง Tableaux Vivants ชุด “Images de France” ซึ่งแสดงโดยชนชั้นสูงในไซ่ง่อน จำนวน 150 คน

วันที่ 16 เมษายน เวลา 09.30 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานป่าสเตอร์ ทอดพระเนตรการทำและตรวจสอบน้ำปลาฉวน (Nuoc Mam) ห้องทำยาเกี่ยวกับไข้ป่า และห้องทำการอื่นๆ ที่นี้ไม่มีสวนงู จากนั้นเสด็จฯ ไปยัง

¹⁰ น่าจะผิด เพราะในคำกราบบังคมทูลของพันเอกแรงค์และพระราชดำรัสตอบ กล่าวถึง โรงเรียนเสนาธิการทหาร (Ecole Supérieure de Guerre) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยศึกษาเมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ทรงเป็นนักศึกษาชาวสยามคนแรกของโรงเรียน ในบรรดานายทหารที่เข้าศึกษาในรุ่นที่ 44 ค.ศ. 1922-1924 จำนวน 128 นาย มีร้อยเอกชาร์ล เดอ โกลล์ (Charles de Gaulle) ซึ่งต่อมาคือประธานาธิบดีคนแรกของสาธารณรัฐที่ 5 ของฝรั่งเศสรวมอยู่ด้วย

โรงเรียนเปเตรุส กี (Lycée Pretus Ky) และวิทยาลัยฝรั่งเศส-จีน¹¹ ที่เจอะเหลิน จากนั้นเสด็จฯ ทอดพระเนตรเรือรบชื่อ วัลเดค รูสโซ (Waldeck Rousseau) นายทหารชั้นผู้ใหญ่พร้อมด้วย ทหารกองเกียรติยศรับเสด็จ

เวลา 17.00 น. ทอดพระเนตรการแข่งขันฟุตบอลกระชับมิตรระหว่างทีมชาติสยามและทีมผสม ฝรั่งเศส-เวียดนาม Siam's First International Friendly Football Match ณ สนาม Maurice Long (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ หน้า 101) นับเป็นการแข่งขันนอกประเทศครั้งแรกของ ทีมฟุตบอลสยาม ทีมสยามมี “อ้ายฮก” หรือขุนประสิทธิ์วิฑูกร (ศักดิ์ คุปตะวานิช) เป็นหัวหน้าทีมไทย¹² (จิรัฎฐ์ จันทะเสน 2550 หน้า 9-9/3)

“...การเล่นได้เป็นไปโดยเรียบร้อย คณะไทยเป็นฝ่ายเข้มแข็งเล่นได้ดีมาก แต่ในครั้งแรก คนไทยคนหนึ่งถูกล้มทับหัวเข้าเคล็ดไม่สามารถเล่นต่อไป แต่ถึงกระนั้นฝ่ายไทยยังชนะ 4 ประตูต่อศูนย์ มีราษฎรไปดูหลายพันคน...หมดเวลาแล้ว พระราชทานถ้วยเงินซึ่งเขาจัดไว้เป็นรางวัลแก่ฝ่ายชนะให้แก่หัวหน้าชุดฝ่ายไทย และพระราชทานพระหัตถ์แก่หัวหน้าชุดทั้ง 2 ฝ่าย” (หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล. 2473 หน้า 51-52)

วันที่ 17 เมษายน เวลา 09.20 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง พร้อมด้วยข้าหลวงใหญ่และข้าราชการบริพาร ไปลงเรือพระที่นั่ง ณ แหลมแซงต์ยาคส์ ห่างจากไซ่ง่อน 125 กิโลเมตร ทหารกองเกียรติยศส่งเสด็จที่วังข้าหลวงใหญ่ ตามรายทางก่อนจะถึงหมู่บ้านหรือเมืองเล็กๆ มีตำรวจภูธรรักษาการณ์กับราษฎรคอยชมพระบารมีเป็นระยะๆ รวมทั้งผู้รับเสด็จมีอักษรไทยว่า “ทรงพระเจริญ”

เวลา 11.40 น. ถึงแหลมแซงต์ยาคส์ มีกองทหารและผู้รับเสด็จ ราษฎรจำนวนมากคอยชมพระบารมี ข้าหลวงประจำเมือง (Résident) ทหารและข้าราชการรอรับเสด็จ ข้าหลวงใหญ่และอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำสยาม และบุคคลอื่นๆ ส่งเสด็จยังเรือที่จะนำเสด็จพระราชดำเนินไปยังเรือพระที่นั่งมหาจักรี และ ร.ล. รัตนโกสินทร์ ซึ่งเข้ามาเทียบท่าไม่ได้เพราะน้ำตื้น เรือพระที่นั่งใช้จักรออกเดินทางไปเมืองตูราน (Tourane หรือ ดานัง (Da Nang) เมืองสำคัญของเวียดนามภาคกลาง) ในช่วงเย็น เรือ

¹¹ ระบบการศึกษาของฝรั่งเศส collège คือ โรงเรียนสอนระดับมัธยมต้น Lycée คือ โรงเรียนสอนถึงระดับมัธยมปลาย

¹² บันทึกของขุนประสิทธิ์วิฑูกร ยังระบุว่า นายปาสกิแอร์ ข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน มีหนังสือเชิญคณะฟุตบอลแห่งสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ไปแข่งขันฟุตบอลนัดกระชับมิตรกับทีมผสมเวียดนาม-ฝรั่งเศส หน้าพระที่นั่ง ณ เมืองไซ่ง่อน ทีมชาติสยามประกอบด้วยผู้เล่นจำนวน 14 คน ได้แก่ ขุนประสิทธิ์วิฑูกร หัวหน้าทีม ไชย เศรษฐเสน สวาท วราลักษ์ณ์ ชาย บุณนาค ด่วน หาญวงศ์ สาย กำไลนาค นุ จุฑานนท์ พิเศษ เสาวณะ ฉัตร สุนทรายน วิเชียร คริสเตียน สกล สาดธวัช หลุย ฮอค (Louis HOCH) และนายจาร์ต ฝึกสอนโดย หลวงกายวิภาค (แถม ปรภาสะวัต) และมีนายสุจินดา หุ้มแพร (ศุภร สัตตะยุดต์) เป็นล่ามฝรั่งเศสประจำทีม ผลการแข่งขันทีมชาติสยามได้รับชัยชนะนัดแรก 4 ต่อ 0 จากการแข่งขันทั้งหมด 4 นัด

(จิรัฎฐ์ จันทะเสน. “ชัยชนะแห่งสยามเหนืออินโดจีนฝรั่งเศส”

http://www.siamfootball.com/index.php?Optioncom_content &view=article&id=145:2009-09-07-15-30-19&catid=57&Itemid=115 เข้าถึงวันที่ 15 มีนาคม 2558

พระที่นั่งและ ร.ล. รัตนโกสินทร์ เจริญคลื่นลมแรงจัด ต้องกลับไปแหลมแฉงต์ยาคส์ในคืนนั้น รุ่งขึ้นเล่นกลับเมืองไซ่ง่อนเพราะคลื่นลมแรงไปและจะมีไปอีก 2-3 วัน

วันที่ 19 เมษายน เวลา 21.40 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีเสด็จฯ โดยรถไฟขบวนพิเศษจากไซ่ง่อนไปเมืองเนี้ยตริง (หรือย้าง Nhatrang) ข้าหลวงใหญ่ ชาวฝรั่งเศส ชาวเวียดนามจำนวนมาก และคณะนักฟุตบอลสยามเฝ้าส่งเสด็จ ในขบวนรถไฟพิเศษนี้ นายเคลมองค์ (M. Clément) อธิบดีกรมรถไฟ (Director-General of Railways) โดยเสด็จด้วย

วันที่ 20-21 เมษายน: เนี้ยตริง-ตุ้ยฮัว

วันที่ 20 เมษายน เวลา 08.00 น. ขบวนรถไฟเล่นถึงสถานี Tour-Cham ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งเมืองเก่าของจาม จากนั้นตรงไปผ่านอ่าวคัมรานห์ (Cam Ranh Bay)¹³ และถึงสถานีเนี้ยตริงในช่วงสาย นายเบรดา (M. Bréda) เสด็จตั้งแห่งเมืองนี้และข้าราชการรับเสด็จ ทั้ง 2 พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปบ้านเรลิตังต์ เสวยพระกระยาหารกลางวัน จากนั้นเสด็จประพาสเมืองตุ้ยฮัว (Tuy Hoa) เสด็จตั้งและภรรยาไปกับข้าราชการชาวเวียดนามรับเสด็จ เสด็จพระราชดำเนินไปยังที่ประทับแรม เป็น rest house 2 ชั้นแบบเก่าไม่มีไฟฟ้า

วันที่ 21 เมษายน: ตุ้ยฮัว-คินอนห์-กวางหงาย

วันที่ 21 เมษายน เสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังเมืองคินอนห์ (Qui Nonh หรือควิเญิน (Quy Hnon) ก่อนจะเข้าเขตตัวเมือง ทอดพระเนตรการทำนาเกลือซึ่งใช้วิธีการเหมือนของไทย

เวลา 11.45 น. เสด็จฯ ถึงเมืองคินอนห์ นายปาโต (Monsieur Patau) เสด็จตั้งข้าราชการชาวฝรั่งเศสและชาวเวียดนาม รับเสด็จอยู่ที่บ้านเรลิตังต์ หลังเสวยพระกระยาหารแล้ว เสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังเมืองกวางหงาย (Quang Ngai) ในช่วงเย็น นายลาวิง (Monsieur Lavigne) เสด็จตั้งพร้อมกับภรรยาและข้าราชการชาวเวียดนามรอรับเสด็จ เสวยพระกระยาหารค่ำและประทับแรมที่บ้านเรลิตังต์

¹³ อ่าวนี้เหมาะสำหรับเป็นที่พักเรือใหญ่ได้อย่างดี มีภูเขากำบังลม

วันที่ 22 เมษายน: กวางหงาย-ตูราน-เว้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ประทับรถยนต์พระที่นั่งออกจากเมืองกวางหงายไปยังตูราน (Tourane) เรลิตังต์และภรรยา พร้อมด้วยข้าราชการชาวเวียดนาม ส่งเสด็จ กระจวนเสด็จฯ ถึงเมืองตูรานก่อนเที่ยง นายแฟรงค์ (Monsieur Ferrand) เรลิตังต์ ภรรยาและข้าราชการชาวเวียดนาม พร้อมทหารกองเกียรติยศ คอยรับเสด็จอยู่ที่บ้านเรลิตังต์ ริมแม่น้ำตูราน เสวยพระกระยาหารกลางวันแล้ว ในช่วงบ่ายประทับรถไฟขบวนพิเศษ เสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังเมืองเว้ (Hué)

เวลา 17.05 น. ขบวนรถไฟพระที่นั่งถึงสถานีเว้ ทหารชาวเวียดนามบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติฝรั่งเศส เรลิตังต์ สุเปริเยอร์ (Résident Supérieur)¹⁴ คือ นายเลโฟล์ (M. Léfol) กับภรรยา พร้อมกับขุนนางเวียดนามและเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสหลายคนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่สถานีรถไฟ จากนั้นเสด็จพระราชดำเนินไปบ้านเรลิตังต์ สุเปริเยอร์ ซึ่งจัดไว้เป็นที่ประทับแรม มีราษฎรคอยชมพระบารมีจำนวนมาก

วันที่ 23-26 เมษายน: เมืองเว้

เวลาเช้า ทั้ง 2 พระองค์เสด็จฯ ทอดพระเนตรเมืองเว้

เวลา 16.00 น. ทั้ง 2 พระองค์ เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระราชวังจักรพรรดิเวียดนาม ซึ่งขณะนั้นจักรพรรดิเบ๋า ด่าย (Bao Dai) พระชนมายุ 16 พรรษา ทรงศึกษาอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อเสด็จถึงนาย ดอน ชัด หัน ผู้สำเร็จราชการเวียดนาม (Régent de l'Empire de Annam) รับเสด็จพร้อมกับเจ้านายอื่นๆ ของเวียดนาม ผู้สำเร็จราชการกราบบังคมทูลแสดงความยินดี ปลายปลี้มและเป็นเกียรติแก่เวียดนามในการเสด็จมาที่วังนี้ หวังว่าสยามกับเวียดนามคงมีไมตรีจิตและความใกล้ชิดตลอดไปอย่างที่เคยมีมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตอบว่า ทรงมีพระราชหฤทัยยินดีที่ได้มีโอกาสมาเยี่ยมและได้พบผู้สำเร็จราชการกับเจ้านายทั้งหลาย ทรงหวังพระราชหฤทัยว่าจักรพรรดิจะทรงสำราญดี จากนั้นเสด็จเข้าข้างในเพื่อทรงเยี่ยมพระแม่เจ้า

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ทรงแยกไปเยี่ยมพระแม่เจ้า (Queen Mother จักรพรรดิเบ๋า ด่ายทรงเป็นหลานย่าของพระแม่เจ้า) พร้อมด้วย หม่อมเจ้าหญิงสิดา ดำรง สวัสดิวัตน์ คุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดา คุณวรินด์ บุนนาค และพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เข้ามาสมทบ พระแม่เจ้าทรงขอบพระทัยในการเสด็จฯ และทรงเยี่ยมเจ้านายเวียดนามในครั้งนี้ นอกจากนี้ ทรงเชิญเสด็จฯ ทอดพระเนตรพระราชวัง จากนั้นทรงดื่มแชมเปญถวายพระพรทั้ง 2 พระองค์

¹⁴ เว้เป็นศูนย์กลางการปกครองของอันนัม (Annam) หรือเวียดนามภาคกลาง มีฐานะเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส มีเรลิตังต์ สุเปริเยอร์หรือข้าหลวงประจำการ เป็นผู้ปกครอง

วันที่ 24 เมษายน เวลา 10.00 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จฯ ทอดพระเนตรพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (Kai Dinh พระนามพระบิดาของจักรพรรดิเป๋าด่าย ครองราชย์ พ.ศ. 2459-2468) ซึ่งอยู่ในเขตชั้นนอกของพระราชวัง นายธิโบโด (Monsieur Thibeaudeau) นายกสโมสรามี คู วิเอ เว้ (Amis du Vieux Hué) คอยรับเสด็จ

เวลา 16.35 น. เสด็จฯ ที่ฝังพระศพจักรพรรดิตูอู้ก๊ก (Tu Duc ครองราช พ.ศ. 2390-2426) และที่ฝังพระศพจักรพรรดิไคดิงห์ (Kai Dinh)

วันที่ 25 เมษายน เวลา 09.30 น. ทั้ง 2 พระองค์เสด็จโดยรถยนต์พระที่นั่งไปวัดญวนริมแม่น้ำหอม (Rivière des Parfums) ชาวเวียดนามเรียกว่า ซงเฮือง (Song Huong) จากนั้นลงเรือยนต์เสด็จวัดญวนแห่งที่ 2 เป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์ประจำ

เวลา 16.40 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ โดยรถยนต์พระที่นั่งไปทอดพระเนตรที่ฝังพระศพจักรพรรดิเทียวจิ (Thieu Tri ครองราชย์ พ.ศ. 2384-2390) จักรพรรดิองค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์เหงียน (Nguyen) และจักรพรรดิมีन्हหมาง (Minh Mang ครองราชย์ พ.ศ. 2363-2384)

เวลา 21.30 น. พระราชวังจัดแสดงรำโคมถวาย

วันที่ 26 เมษายน เวลา 09.00 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์จากเว้กลับยังตุราน เรือพระที่นั่งมหาจักรี และ ร.ล. รัตนโกสินทร์ เดินทางจากไซ่ง่อน รอร์รับเสด็จ ผู้สำเร็จราชการเวียดนาม เสนาบดี และข้าราชการฝรั่งเศส ส่งเสด็จที่บ้านเรลิตังต์ซูเปริเยอร์ ทหารกองเกียรติยศตั้งแถวส่งเสด็จ ระยะทางจากเว้ถึงตุราน 100 กิโลเมตร

เวลา 11.00 น. ถึงหมู่บ้านล้งโก (Lang Co) ใกล้ทะเลมีทางน้ำผ่านหลังหมู่บ้านคล้ายทะเลสาบ ไม่มีสะพานข้ามจึงต้องใช้เรือโป๊ะ (แพขนานยนต์) นำข้ามฟาก จากนั้นต้องผ่านภูเขาเมฆ (Hai Van Quan)¹⁵ ไปตามทางราบอีกประมาณ 17 กิโลเมตรจะถึงตุราน พบหัวรถจักรและรถพ่วง 2 คันตกรางตะแคงอยู่ จากการไต่สวนในภายหลังพบว่า พวกคอมมิวนิสต์คิดว่าจะเสด็จฯ ตุรานโดยทางรถไฟจึงก่อวินาศกรรมโดยการถอดน็อตบังคับราง เฉพาะพระบารมีจึงไม่มีอันตราย เพราะเสด็จฯ โดยรถยนต์

เวลา 12.00 น. รถพระที่นั่งถึงตุราน กองทหารเกียรติยศตั้งแถวรับเสด็จ พร้อมด้วยเรลิตังต์ภรรยา บุตรี และข้าราชการฝรั่งเศสอื่นๆ

เวลา 16.00 น. ทั้ง 2 พระองค์เสด็จฯ ทอดพระเนตรพิพิธภัณฑสถาน

¹⁵ ไหล่เหวิน (Hai Van) แปลว่า ทะเลเมฆ Hai Van Quan เป็นภูเขาสูง 496 เมตร ห่างจากตุราน 39 กิโลเมตร มีเส้นทางผ่านแต่ครั้งโบราณเรียกว่า Hai Van Pass เส้นทางรถยนต์ข้ามภูเขา มีความยาวประมาณ 21 กิโลเมตร อยู่บนทางหลวง National Route 1A ซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมเวียดนามเหนือและเวียดนามใต้ ส่วนเส้นทางรถไฟนั้นเลาะชายทะเลและผ่านอุโมงค์หลายแห่ง ปัจจุบันมีอุโมงค์ลอดได้ภูเขา เปิดใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 ทำให้เส้นทางระหว่างเว้และตุราน (ดานัง) สะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น

เวลา 17.00 น. เสด็จฯ ลงเรือยนต์ที่ทำหน้าบ้านเรลิตังค์ เพื่อไปขึ้นเรือพระที่นั่ง เรลิตังค์สุเปริเยอร์แห่งเว้ เรลิตังค์แห่งตูราน บุตรี และข้าราชการฝรั่งเศส ส่งเสด็จ ทหารตั้งแถวเป่าแตรส่งเสด็จ
เวลา 24.00 น. เรือพระที่นั่งมหาจักรี และ ร.ล. รัตนโกสินทร์ ไซ้จักรเดินทางไปเนี้ยตริง

วันที่ 27-28 เมษายน: เรือพระที่นั่งมหาจักรี-เนี้ยตริง

วันที่ 27 เมษายน เวลา 24.00 น. เรือพระที่นั่งผ่านแหลมวาเรลลา

วันที่ 28 เมษายน เวลา 08.00 น. เรือพระที่นั่งถึงเนี้ยตริง

เวลา 09.30 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินลงเรือแซเขียว พร้อมด้วยข้าราชการบริพาร เรือยนต์จึงไปส่งเสด็จที่ท่า เรลิตังค์แห่งเนี้ยตริงคอยรับเสด็จพร้อมด้วยกองตำรวจภูธรเกียรติยศ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์ไปยังแหล่งโบราณสถานของพวกจาม เป็น แหล่งอารยธรรมในเขตภาคกลางของเวียดนามปัจจุบัน

เวลา 16.00 น. เสด็จฯ สถานที่ทำการสำรวจทางทะเล (สถาบันสมุทรศาสตร์ Institut Océanographique) จัดตั้งขึ้นเพื่อศึกษาค้นคว้าพืชพันธุ์ ปลา และสัตว์ทะเล นอกจากกุ้ง ปู ปลา หอย งู และสัตว์ทะเลอื่นๆ แล้ว ยังศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสาหร่ายและหินปะการัง (coral) กับสิ่งอื่นๆ ที่ได้จากทะเลด้วย จากนั้น เสด็จฯ ทอดพระเนตรการทำน้ำปลาตามแบบของเวียดนาม

วันที่ 29 เมษายน: เนี้ยตริง-ดาลัด

เวลา 11.00 น. ทิ้ง 2 พระองค์ประทับรถยนต์พระที่นั่งไปเมืองดาลัด (Dalat) เรลิตังค์แห่งเนี้ยตริงตามส่งเสด็จจนสุดเขต มีชุ่มประคู ชงทิว แถวตำรวจ และราษฎรคอยชมพระบารมีจำนวนมาก จากเนี้ยตริงผ่านหมู่บ้านกรองฟา (Krongpha) และเบลล์วู (Bellevue) ที่เบลล์วู เรลิตังค์เมอร์ (นายกเทศมนตรี) รับเสด็จพร้อมด้วยตำรวจภูธร

เวลา 18.20 น. เสด็จฯ ถึงเมืองดาลัด ในจังหวัดล้งเบียง (Lang Biang) ซึ่งตั้งอยู่บนภูเขาสูงในกลุ่มเขาปันดาร์รัง (Pandarang Range) มีลักษณะเป็นที่ราบขั้นบันได อากาศเย็นสบายเทียบได้กับช่วงต้นเดือนเมษายนในยุโรป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีประทับ ณ บ้านพักข้าหลวงแห่งโคชินจีน (Governor of Cochin) ¹⁶

วันที่ 30 เมษายน-2 พฤษภาคม: ดาลัด

¹⁶ ฝรั่งเศสปกครองโคชินจีนหรือภาคใต้ของเวียดนามในฐานะอาณานิคม (colony) ผู้ปกครองดินแดนส่วนนี้เรียกว่า Gouverneur หากเป็นดินแดนในอารักขาเรียกว่า Résident Supérieur

เวลาเช้า ทั้ง 2 พระองค์เสด็จฯ ทอดพระเนตรบริเวณต่างๆ ของเมืองดาลัด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่คอยทรงพระสำราญเพราะอากาศเปลี่ยนแปลงเร็วเกินไป หม่อมเจ้าถาวรมงคลวงศ์ ไซยันต์ ถวายพระโอสถ ช่วงเย็นพระอาการดีขึ้น

วันที่ 1 พฤษภาคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหายจากพระอาการไข้แล้ว

เวลา 09.30 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยข้าราชการบริพารและเรลิตันต์เมอร์ไปยังน้ำตกปองโก (Chute de Pongau) ห่างจากดาลัด 58 กิโลเมตร ทอดพระเนตรทัศนียภาพ น้ำตกนี้เป็นต้นน้ำของแม่น้ำโดนัย

เวลา 16.25 น. ชนพื้นเมืองกลุ่มชาติพันธุ์ม็อย (Mois อยู่ในกลุ่มเดียวกับพวกบรูหรือซ่า คำนี้ในภาษาเวียดนามแปลว่า “คนป่า”) ซึ่งมีรูปร่างแข็งแรง ผิวค่อนข้างดำ ผู้ชายนุ่งผ้าแคบๆ และสั้น ผู้หญิงไม่ใคร่จะสวมเสื้อ ผมรุงรัง มักจะอาศัยอยู่ตามเขาสูง ฟ้าทูลละอองธุลีพระบาท นำสิ่งของมาทูลเกล้าฯ ถวาย และจัดการแสดงถวายทอดพระเนตร ณ ที่ประทับในเมืองดาลัด

วันที่ 2 พฤษภาคม เวลา 09.00 น. ทั้ง 2 พระองค์เสด็จฯ ทอดพระเนตรฟาร์ม เดอ คามลี (Ferme de Camly) ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากที่ประทับ เจ้าของและผู้จัดการฟาร์มนำเสด็จฯ ทอดพระเนตรโรงเก็บโค การแยกหัวนมและหางนม การทำเนยสดโดยใช้เครื่องไฟฟ้า และการทำน้ำแข็ง ฟาร์มนี้นอกจากเลี้ยงโคแล้วยังปลูกผักและผลไม้ต่างๆ โดยเฉพาะผักผลไม้เมืองหนาว นอกจากฟาร์ม เดอ คามลีแล้ว ยังมีฟาร์มอีกแห่งหนึ่งที่ดังกี (Dankia) ซึ่งเป็นกิจการของรัฐบาล โคที่นี่ให้น้ำนมดีกว่าฟาร์มคามลี เพราะเป็นโคพันธุ์ฮอลันดา

14.30 น. เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนรถยนต์พระที่นั่งไปฟานเทียต (Phanthiet) เรลิตันต์เมอร์ตามไปส่งเสด็จจนถึงปลายเขตเมือง นักเรียนโรงเรียนคอนแวนต์ถือธงชาติไทยและส่งเสียง “ไชโย” ราษฎรคอยชมพระบารมีและส่งเสด็จจำนวนมาก ระหว่างทางทอดพระเนตรน้ำตกคูกา (Chute de Cough) ซึ่งเป็นต้นน้ำของแม่น้ำโดนัยอีกแห่งหนึ่ง

เวลา 19.10 น. เสด็จฯ ถึงบ้านนายเลอ วาดู (M. Levadoux) เรลิตันต์ฟานเทียต มีการตกแต่งประดับไฟฟ้าสีและธง ราษฎรคอยชมพระบารมีจำนวนมาก เมืองฟานเทียตตั้งอยู่ริมทะเล เป็นเมืองที่ทำน้ำปลาจำหน่ายและเป็นเมืองคริสตจักรใหญ่โต

เวลา 22.25 น. เสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานีรถไฟ ซึ่งตกแต่งด้วยไฟฟ้าและธงชาติ นายเคลมมอนด์ (Monsieur Clément) อธิบดีกรมรถไฟรับเสด็จและโดยเสด็จไปด้วยเช่นครั้งเสด็จฯ เนี่ยตรัง

วันที่ 3-4 พฤษภาคม: ไซ่ง่อน

เวลา 09.00 น. ขบวนรถไฟพระที่นั่งถึงสถานีไซ่ง่อน ข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน ข้าหลวงแห่งโคชินจีนและภรรยา พร้อมด้วยข้าราชการฝรั่งเศสเฝ้ารับเสด็จ ทหารกองเกียรติยศแสดงความเคารพ จากนั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ประทับรถยนต์ไปวังข้าหลวงใหญ่ ซึ่งจัดไว้เป็นที่ประทับแรม ราษฎรจำนวนมากคอยชมพระบารมี

เวลา 14.00 น. สมเด็จพระมุณีวงศ์ กษัตริย์แห่งกัมพูชาเสด็จมาเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์พร้อมด้วยเสนาบดี 5 คน ทรงมีพระราชปฏิสันถารด้วยตามสมควร สังกเกตว่าพระเจ้ามณีวงศ์แสดงความเคารพเป็นอย่างดี

นายปาสกีแอร์ ข้าหลวงใหญ่ บันทึกการพบกันครั้งนี้ส่งถึงรัฐมนตรีกระทรวงอาณานิคม ความว่า “ข้าพเจ้า [ข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน] เป็นผู้ตระเตรียมการให้มีขึ้น สมเด็จพระมุณีวงศ์เสด็จมาทรงเยี่ยมเยียนข้าพเจ้าที่เมืองไซ่ง่อน ตอบแทนที่ข้าพเจ้าไปเข้าเฝ้าพระองค์เมื่อปีที่แล้ว ที่กรุงพนมเปญ และด้วยความบังเอิญเป็นอย่างยิ่ง ที่กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ได้มาพบกัน

ที่
โคชินจีน กษัตริย์กัมพูชามีนาย *Thiounn* [ธิอูน-ผู้เขียน] อัครมหาเสนาบดี พระองค์
เจ้าชาย *Suramarit* [สุรามฤต-ผู้เขียน] พระราชบุตรเขย และนายทหารราชองครักษ์
โดยเสด็จ ฝ่ายกษัตริย์สยามทั้งสองพระองค์ มีพระองค์เจ้าไทรทศประพันธ์ กรมหมื่นเทว
วงศ์โรทัย ซึ่งอยู่ใกล้ข้าพเจ้า กรมวัง นายพลเอก เจ้าพระยาพิชเชนทรโยธิน และนางพระ
กำนัลอีกคนโดยเสด็จ กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงสนทนากันเป็นภาษาฝรั่งเศสและการ
สนทนาเป็นไปด้วยความมีมิตรไมตรียิ่ง” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ, 104)

เวลา 17.10 น. เสด็จพระราชดำเนินเยือนคอนแวนต์ คาร์เมไลท์ (Convent Carmelite)

วันที่ 4 พฤษภาคม: ไซ่ง่อน-กัมปงจาม-กัมปงชม-นครวัด

เวลา 08.00 น. ข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน ข้าหลวงแห่งโคชินจีนและภรรยา พร้อมด้วยข้าราชการฝรั่งเศสเสด็จ ทหารกองเกียรติยศแสดงความเคารพ แด่บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนรถยนต์จากไซ่ง่อนไปนครวัด เมื่อพ้นเขตเมืองเส้นทางตัดผ่านป่าใหญ่ ใช้เวลาในช่วงนี้ประมาณ 45 นาทีจึงเข้าเขตกัมพูชา ก่อนถึงกัมปงจาม (Kampong Cham) ต้องข้ามแม่น้ำโขงโดยใช้แพขนานยนต์ ทั้ง 2 พระองค์และข้าราชการบริพารมีเรือยนต์ของทางการคอยรับเสด็จ เมื่อขบวนเสด็จฯ ถึงกัมปงจามเรลิตังค์และเจ้าพนักงานอื่นๆ คอยรับเสด็จ

ระหว่างเส้นทางไปกัมปงจาม รถยนต์คันที่พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (เตี้ยม บุนนาค) กรมวัง คุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดา (นิศย หุตะสิงห์) นางสนองพระโอษฐ์ และคุณวรินทร์ บุนนาค นางพระกำนัล ประสบอุบัติเหตุชนเสาโทรเลขข้างทาง ได้รับบาดเจ็บทุกคน คุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดาได้รับบาดเจ็บสาหัสเสียชีวิตระหว่างเดินทางไปโรงพยาบาล

เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี พระราชทานพระราชโทรเลขแสดงความสลดพระราชหฤทัยไปยังพระยามโนปกรณ์นิติ

ชาดา (ก้อน หุตะสิงห์) และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการศพ ฝ่ายฝรั่งเศสให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มกำลัง หลังจากเกิดอุบัติเหตุแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ร่นเวลาน้อยลง จากหมายกำหนดการที่จะเสด็จพระราชดำเนินกลับวันที่ 11 พฤษภาคม เป็นวันที่ 8 พฤษภาคม รวมทั้งให้จัดการรีนเริงทั้งปวง

จากกัมปงจาม ผ่านกัมปงชม ถึงนครวัด มีระยะทาง 268 กิโลเมตร รวมระยะทางเสด็จพระราชดำเนินในวันนี้ 468 กิโลเมตร

เวลา 21.30 น. เสด็จพระราชดำเนินถึงนครวัด

วันที่ 5 พฤษภาคม: นครวัด

เวลา 10.00 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนรถยนต์จากบังกาโลที่ประทับไปยังนครธม (Angkor Thom) ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (Prof. George Coedès) และนายมาร์แชล (M. Marshal) นายช่างผู้จัดการรักษาโบราณสถาน นำเสด็จฯ ทอดพระเนตรสถานที่ต่างๆ

เวลา 16.30 น. ทอดพระเนตรนครวัดซึ่งอยู่หน้าบังกาโลที่ประทับ ราษฎรชมพระบารมีอย่างล้นหลาม

เวลา 20.25 น. เสวยพระกระยาหารค่ำ มีดนตรีเขมรแสดงถวายจนถึงเวลา 23.00 นาฬิกา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง)¹⁷ สึกษาเพลงเขมร ได้สมทบเล่นระนาดถวายด้วย

วันที่ 6 พฤษภาคม: นครวัด-กัมปงชม-พนมเปญ

เวลา 08.20 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ประทับรถยนต์จากนครวัด เสด็จตั้งและข้าราชการฝรั่งเศส ส่งเสด็จ ราษฎรจำนวนมากคอยชมพระบารมี

เวลา 11.30 น. ถึงกัมปงชม นายลาวิต (M.Lavit) เสด็จตั้งสู่เบริเยอร์แห่งกัมพูชา พร้อมกับนายราตีเอ (M.Ratier) เสด็จตั้งแห่งกัมปงชม และออกญาจวน (มียศเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา) เฝ้ารับเสด็จ ที่โรงแรมเดอ กัมปงชม เสวยพระกระยาหารกลางวันโรงแรม

เวลา 14.30 น. เสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังกรุงพนมเปญ อีกประมาณ 30 กิโลเมตรจะถึงพนมเปญผ่านกัมปงหลวง (Kampong Luong) ต้องข้ามแม่น้ำโขงโดยแพขนานยนต์

¹⁷ (-สิงหาคม 2409-31 มกราคม 2492) บุตรครูช้อยและนางไผ่ สุนทรวาทีน หลวงประดิษฐไพเราะเป็น ข้าราชการในกรมปีพาทย์และโจนหลวง กระทรวงวัง เป็นผู้ถวายการสอนดนตรีให้กับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี และมีส่วนในงานพระราชนิพนธ์เพลงราตรีประดับดาวเถา เพลงเขมรละออองค์เถา และเพลงโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง สามชั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐไพเราะไปศึกษาเพลงเขมรที่ราชสำนักสมเด็จพระสีสุวดี มุนีวงศ์ ในกรุงพนมเปญ เมื่อกลับมาเมืองไทยได้แต่งเพลงไทยสำเนียงเขมรหลายเพลง

เวลา 18.20 น. เสด็จฯ ถึงพนมเปญ ประทับแรมที่โรงแรมรอยัลปาลาซ (Royal Palace Hotel) จากนครวัดถึงพนมเปญมีระยะทาง 325 กิโลเมตร

วันที่ 7 พฤษภาคม: พนมเปญ-พระตระบอง

เวลา 08.50 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระราชวังสมเด็จพระมูณิวงศ์ พร้อมด้วยกรมหมื่นเทววงศ์วโรปราชเสนาบดี เจ้าพระยาพิชเชนทรโยธิน พระยาสุรวงค์วิวัฒน์ และคุณวรินทร์ สมเด็จพระมูณิวงศ์ พร้อมด้วยเรลิตังต์สุเปริเยอร์แห่งกัมพูชา และออกญาจวน อัครมหาเสนาบดี รอร์ับเสด็จ ณ พระที่นั่งบรรยงรัตนนา สมเด็จพระมูณิวงศ์ถวายเครื่องดนตรีประกอบด้วยน้ำเต้า ซอด้วง ซออู้ ซอสามสาย และกระจับปี่ (ไม่มีขลุ่ย)¹⁸ ซึ่งทำขึ้นในวังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหีบทองคำมีอักษรพระปรมาภิไธยย่อ ผิงเพชรแก่สมเด็จพระมูณิวงศ์ ทรงมีพระราชปฏิสันถารด้วยตามสมควร

นายปาสกิแอร์ ข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน กล่าวถึงบรรยายกาศในวันนั้น ในหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอาณานิคม ความว่า

“การพบกันครั้งที่สองของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์เป็นไปอย่างมีมิตรไมตรีกว่าครั้งแรก และกินเวลานานกว่าด้วย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟังดนตรีของวงดนตรีอันยอดเยี่ยมของเขมรด้วยความสนพระทัย เป็นดนตรีที่สมเด็จพระมูณิวงศ์เมื่อทรงทราบในความนิยมชมชอบดนตรีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดถวายจำเป็นต้องกล่าวว่า ทุกเวลานาทีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพนมเปญนั้นมีความสำคัญ และพระองค์ยังเสด็จทอดพระเนตรวัดพระแก้ว หอสมุด และพิพิธภัณฑสถานศิลปะเขมร ก่อนเสวยพระกระยาหารกลางวัน” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ, 104)

นายองรี อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำสยาม มีหนังสือไปถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ลงวันที่ 23 พฤษภาคม รายงานเรื่อง “การเสด็จประพาสอินโดจีนของกษัตริย์สยาม” มีความสำคัญตอนหนึ่งว่า “ในส่วนที่เกี่ยวกับการพบกับสมเด็จพระมูณิวงศ์ทั้งสองครั้ง ซึ่งเป็นเรื่องมาก่อนข้างหัวนกรงกันอินโดจีนนั้น ทุกอย่างเป็นไปอย่างดียิ่งทั้งสองครั้ง กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ต่างพอพระทัยซึ่งกันและกัน และจากกันอย่างมีมิตรไมตรี” (เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสฯ, 105)

หลังจากทรงมีพระราชปฏิสันถารตามสมควรแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีเสด็จฯ ยังวัดพระแก้ว ซึ่งสร้างขึ้นแบบเดียวกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดา

¹⁸ เครื่องดนตรีเขมรประกอบงา ในปลายรัชกาลทรงพระมหากรุณาฯ โปรดเกล้าพระราชทานเครื่องดนตรีประกอบงาชุดนี้ไปจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ราม และสถานที่อื่นๆ ในเขตพระราชวัง เช่น หอสมุด พิพิธภัณฑฯ ซึ่งจัดแสดงโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ
เสด็จฯ กลับในเวลา 11.15 น.

พระยามโนปกรณนิติธาดาเดินทางจากกรุงเทพฯ มารับศพคุณหญิงมโนปกรณฯ ฝ่าทุลละองธูลี
พระบาท ทรงพระราชปฏิสันถารด้วยตามสมควร

เวลา 16.30 น. ทั้ง 2 พระองค์เสด็จพระราชดำเนินจากโรงแรมที่ประทับไปบุรีสัต (หรือ
โพธิสัตว์ Pursat) ห่างจากพนมเปญ 163 กิโลเมตร นายลากาซ (M.Lacaze) เรสิดังต์บุรีสัตรับ
เสด็จ

เวลา 17.00 น. เสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังพระตะบอง ห่างออกไปอีก 87 กิโลเมตร ตลอด
แนวถนนในช่วงอีกราว 30 กิโลเมตรจะถึงเมืองพระตะบอง มีราษฎรถูกเกณฑ์ให้มายืนอยู่ทุกเสาโทรเลข
พอเวลาค่ำก็สูมไฟเป็นกองๆ ตามระยะทางที่ยืนเป็นการรับเสด็จ

เวลา 18.55 น. เสด็จฯ ถึงบ้านนายยูโม (M. Jumeau) เรสิดังต์แห่งพระตะบอง ซึ่งจัดเป็นที่
ประทับแรม เรสิดังต์และข้าราชการอื่นๆ รับเสด็จ คำวันนี้ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน
พร้อมด้วยพระราชชายา เจ้าดารารัศมี พระยาสารศาสตร์ศิริลักษณ์ เจ้าพนักงานรถไฟบางคนคอยรับเสด็จที่
อรัญประเทศ เดินทางมาพระตะบอง แต่มิได้ฝ่าทุลละองธูลีพระบาท ทรงพบและสนทนากับข้าราชการ
บริวารบางคน แล้วเสด็จฯ กลับไปอรัญประเทศโดยรถยนต์ในคืนนั้น

วันที่ 8 พฤษภาคม: พระตะบอง-อรัญประเทศ-กรุงเทพมหานคร

เวลา 08.45 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี เสด็จฯ
พร้อมด้วยข้าราชการบริวารโดยทางรถยนต์จากบ้านเรสิดังต์พระตะบอง ไปอรัญประเทศ มีราษฎรคอยชมพระ
บารมีเป็นจำนวนมาก ระหว่างทางมีราษฎรที่เข้าใจว่าถูกเกณฑ์มายืนประจำอยู่ตามเสาโทรเลข แสดงความ
เคารพตลอดระยะทางประมาณ 10 กิโลเมตรจากพระตะบอง ระยะทางจากพระตะบองถึงชายแดนสยาม
120 กิโลเมตร

เวลา 11.15 น. รถยนต์พระที่นั่งถึงอรัญประเทศ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัคร
โยธิน พระยาสารศาสตร์ศิริลักษณ์ (สรรเสริญ สุขยางค์) พระยาอินทราธิบดี (ทองฮ้อย เสวตศิลา)
สมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี และข้าราชการอื่นๆ พร้อมทั้งนักเรียนชายหญิงและลูกเสือ ฝ่ารับเสด็จ
พันโทวิองค์และนายกาโรที่ตามมาส่งเสด็จ กราบถวายบังคมลากลับ

เวลา 11.35 น. เสด็จฯ ประทับรถไฟพิเศษ ซึ่งกรมรถไฟหลวงจัดมารับเสด็จฯ จากกรุงเทพฯ
ใช้จักรเคลื่อนจากสถานีกลับสู่พระนคร อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชโทรเลข
ขอบใจในการรับรองไปยังข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีน

ขบวนรถไฟพิเศษหยุด 2 สถานี คือ กบินทร์บุรีและโยธกา ทุกๆ สถานีตลอดเส้นทางมีพระสงฆ์
สวดมนต์ ลูกเสือ นักเรียน ตำรวจ ข้าราชการและราษฎรคอยรับเสด็จจนถึงสถานีจิตรลดา

เวลา 17.40 น. รถไฟพระที่นั่งถึงสถานีจิตรลดา สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้รักษาพระนครในระหว่างการเสด็จประพาสอินโดจีน พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย เฝ้ารับเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร รวมระยะเวลาเสด็จประพาสครั้งนี้ 33 วัน

ดังกล่าวมาตั้งแต่ต้นถึงความพยายามอย่างยิ่งยวดของฝรั่งเศสในการเตรียมการรับเสด็จและมีความประสงค์อย่างยิ่งที่จะจัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ ตามแบบแผนพิธีการทูตในการต้อนรับประมุขแห่งรัฐ สำหรับการเสด็จประพาสอินโดจีนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ในครั้งนี้ แม้ว่าจะเตรียมการล่วงหน้าอย่างดี แต่ก็เกิดปัญหาและอุปสรรคหลายประการ เช่น ปัญหาด้านพิธีการทูตที่ทำให้การเสด็จประพาสต้องล่าช้าออกไปหลายปี ปัญหาดินฟ้าอากาศที่ทำให้ต้องมีการเปลี่ยนแปลงหมวกกำหนดการ ถนนหนทาง อุบัติเหตุทางรถยนต์และทางรถไฟ และเรื่องที่พัก เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีทรงประสบความสำเร็จอย่างงดงามยิ่งในการแสดง “ตัวตน” ของสยามให้ปรากฏ ทั้ง 2 พระองค์ทรงเป็น “Siam’s brand ambassadors” ในการเจริญพระราชไมตรี เป็นการกระชับไมตรีระหว่างสยาม ฝรั่งเศส กัมพูชา และเวียดนามให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น นอกจากนี้ อาจกล่าวได้อีกว่า บทบาทของสยามในต่างประเทศมีสถานะและตัวตนใหม่ ที่ก้าวข้ามความขัดแย้งในอดีต หลุดพ้นจากจารีตทางการทูตแบบเดิม ก็ด้วยการเสด็จพระราชดำเนินเยือนกัมพูชาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ท้ายที่สุด สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นความสำเร็จสูงสุดของการเสด็จประพาสอินโดจีนคือ การพบกันของกษัตริย์ 2 พระองค์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระมูณิวงศ์แห่งกัมพูชา ซึ่งเป็นไปอย่างราบรื่นในบรรยากาศแห่งมิตรไมตรี นับเป็นความภาคภูมิใจอย่างสูงสุดของฝรั่งเศส

แหล่งข้อมูลอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (หอช.). เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด (บ.)

บ.1.1/2 “การประชุมพิเศษ” เรื่องรัชกาลที่ 6 สวรรคตและตั้งพระเจ้าแผ่นดินขึ้นแทน (26 พฤศจิกายน 2468)

บ.1.4/27 เรื่องเสด็จประพาสอินโดจีน วันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2472-14 พฤษภาคม 2473.

- “หนังสือเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ถึง มหาเสวกเอก เจ้าพระยามหิธร ราชอาณาจักร ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2472”
- “หนังสือเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ที่ ก.437/30876 ถึง มหาเสวกเอก เจ้าพระยามหิธร ราชอาณาจักร ลงวันที่ 21 มีนาคม 2472 แนบกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศอินโดจีน พระพุทธศักราช 2473”

บ.1.4/43 “บันทึกรายงานการไปเมืองเขมร” เรื่องเสด็จประพาสนครวัด (ประเทศเขมร) (28 กันยายน- 6 ตุลาคม 2470)

หนังสือ/งานวิจัย

ธีระ นุชเปี่ยม. “วิวัฒนาการแห่งการสิ้นสุดปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในสยาม” ใน *ความรู้ในประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 1 ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2554.

_____. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่องการต่างประเทศสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. ในโครงการวิจัยชุด “สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ในความสนับสนุนของมูลนิธิประชาธิปไตย-รำไพพรรณี. สิงหาคม 2558. (เอกสารอัดสำเนา)

วิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล, หม่อมเจ้า. ทรงเรียบเรียงทูตเกล้าฯ ถวาย. *จดหมายเหตุรายวันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศอินโดจีน พ.ศ. 2473*. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2473). พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ 2473 (ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พิมพ์เป็นบรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพคุณวรินทร์ จัตรกุล ณ อยุธยา ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร วันอาทิตย์ที่ 21 พฤศจิกายน 2536).

วีรวัดย์ งามสันติกุล. *รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์*. ในโครงการวิจัยชุด “สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ในความสนับสนุนของมูลนิธิประชาธิปไตย-รำไพพรรณี. พฤศจิกายน 2558. (เอกสารอัดสำเนา)

สุวิทย์ ชีรสาควัต. เบื้องลึกการเสียดินแดนและปัญหาปราสาทพระวิหารจาก ร.ศ. 112 ถึงปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ฯ, 2553. หน้า 23-41 และ 86-96.

ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง เอกสารชั้นต้นฝรั่งเศสกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. ในความสนับสนุนของพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า 2554. (เอกสารอัครำเนา)

Stefan Hell. Siam and the League of Nations, Modernisation, Sovereignty and Multilateral Diplomacy, 1920-1940. Bangkok: River Books, 2010.

บทความ

จิรัฏฐ์ จันทะเสน. “อ้ายฮก นักฟุตบอลเอกแห่งสยาม” นักเลงฟุตบอล. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม 2550. หน้า 9-9/3.

มานัสศักดิ์ ดอกไม้. “จิรัฏฐ์ จันทะเสน ผู้สละเลือดเนื้อและวิญญาณหมดแล้วให้กับฟุตบอลทีมชาติสยาม” จดหมายข่าวหอภาพยนตร์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 21 พ.ค.-มิ.ย. 2557 หน้า 16-18.

วิวัฒน์ งามสันติกุล “สังเขปสารัตถะ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยือนสิงคโปร์ ซวา และบาหลี” วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ฯ ฉบับที่ 38 พ.ศ. 2559 หน้า 127-151.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

จิรัฏฐ์ จันทะเสน. “ชัยชนะแห่งสยามเหนืออินโดจีนฝรั่งเศส” http://www.siamfootball.com/index.php?Optioncom_content&view=article&id=145:2009-09-07-15-30-19&catid=57&Itemid=115 เข้าถึงวันที่ 15 มีนาคม 2558.

“สันนิบาตชาติ” <http://th.wikipedia.org/wiki/สันนิบาตชาติ> เข้าถึงวันที่ 5 เมษายน 2559.

“สนธิสัญญาแวร์ซายส์” <http://th.wikipedia.org/wiki/สนธิสัญญาแวร์ซาย>. เข้าถึงวันที่ 5 เมษายน 2559.

“Convention between French Indo-China and Siam concerning the Relations between the Two Countries” http://untreaty.un.org/unts/60001_120000/15/36/00029764.pdf เข้าถึงวันที่ 6 เมษายน 2559